

NEXUS

2019
Nummer 80

SARI NUSSEIBEH

Aan de andere zijde

Ik ben een Palestijn die één jaar na de stichting van Israël op de wereld werd gezet en die het merendeel van zijn leven in Jeruzalem heeft gewoond. Het zou dan ook een klein wonder zijn geweest als iets anders dan ons 'voorkeurconflict' het grootste stempel op 'mijn tijd' zou hebben gedrukt, of als die tijd een duidelijke lijn te zien zou hebben gegeven. Mijn moeder, die na de Tweede Wereldoorlog bij haar familie in Ramla was gaan wonen en zich in 1948 gedwongen had gezien om samen met hen naar Libanon te verhuizen, vertelde me ooit, schuchter, in welke omstandigheden ik verwekt was, in de heuvels van Beiroet. Mijn vader was destijds continu bezig Jeruzalem te verdedigen, en was met de Palestijnse militair commandant Abdel Qader al-Hoesseini naar Damascus getogen om de leider van de Arabische troepen daar te vragen om manschappen en materieel. Op de terugreis naar Jeruzalem had hij mijn moeder opgezocht. Het was maar voor één nacht, voor haar gedenkwaardig en voor mij in existentiële zin doorslaggevend. De volgende ochtend vervolgde mijn vader zijn reis naar Jeruzalem. Daar aangekomen hoorde hij dat Abdel Qader inmiddels naar al-Qastal in de heuvels bij Jeruzalem was vertrokken. Palestijnse troepen probeerden daar te voorkomen dat de Israëliërs vanuit het westen konden oprukken naar Jeruzalem. Twee dagen later werd Abdel Qader gedood en viel al-Qastal.

De Haganah, de paramilitaire organisatie van de Joodse zionisten, behaalde keer op keer overwinningen op de kleine, chaotisch opererende Arabische legereenheden die naar Palestina werden gestuurd, en joeg waar mogelijk bewoners uit hun huizen en dorpen. Na een paar weken namen de Verenigde Naties een resolutie aan waarin de staat Israël werd erkend. Vlak daarna liep mijn vader in een hinderlaag van de Israëliërs iets ten noorden van Jeruzalem, waarbij hij zo ernstig gewond raakte dat een van zijn benen geamputeerd moest worden. Acht maanden later baarde mijn moeder mij in een appartement in Damascus waar ze

met haar familie — haar moeder, broers en zussen — tijdelijk onderdak had gevonden. (Het gezinshoofd, mijn grootvader, was een jaar eerder overleden, twee jaar nadat hij van de Britten naar Palestina had mogen terugkeren uit zijn ballingschap op de Seychellen.) Mijn vader trad toe tot de Palestijnse regering die door de Arabische Liga werd geformeerd als antwoord op de opdeling van Palestina, en streek neer in Caïro, waar hij aan de slag ging als het hoofd van het armlastige uitvoerend bureau van de regering, die geen lang leven was beschoren. Daar ontving hij een telegram uit Damascus waarin hij werd gefeliciteerd met de geboorte van zijn zoon, 'Dostojevski'! Later vertelde de oudste broer van mijn moeder — die op een gegeven moment Koeweits eerste ambassadeur in Washington D.C. zou worden — mijn vader dat ze hadden besloten me die naam te geven omdat ik hem met mijn gehuil voortdurend onderbrak wanneer hij weer eens zijn jongere zussen en broers hardop voorlas uit een roman van de eerbiedwaardige schrijver.

Mijn vader stuurde een telegram terug: 'Gefeliciteerd met de geboorte van Sari.' Sari was de naam van de overleden zoon van een van de bekendste christelijk-Palestijnse literaire figuren uit het toenmalige Jeruzalem. Mijn vader bewonderde hem en citeerde vaak uit zijn gedichten. Hij wilde mijn moeder en haar familieleden laten weten dat het waarom van de naam Dostojevski prima was, maar de naam zelf niet! Niet lang daarna keerde mijn vader terug naar Jeruzalem — dat nu onder Jordaan gezag stond — en liet zijn familie overkomen, onder wie ik. Het 'landschap' van het bestaan in het 'Jordaanse' Jeruzalem was voor mijn moeder en hem volledig anders dan dat van het 'Mandaat-Jeruzalem' van vóór 1948. Heel Palestina was veranderd; het was nu deels Jordaan, deels Egyptisch, en het grootste gedeelte was 'de Joodse staat' geworden. Mijn volk, de Palestijnen, was zelf ook opgeknipt. Door de vijandelijkheden, sommige levensgevaarlijker dan andere, vluchtten meer dan 750.000 Palestijnen (onder wie mijn moeders familie) de onlangs getrokken staakt-het-vurengrenzen over die de daaropvolgende twintig jaar 'Israël' zouden omlijnen. In de loop der tijd werden de meer dan vierhonderd dorpen waar ze hadden gewoond met de grond gelijk gemaakt. Zo ontstond de Palestijnse diaspora, die ook wel bekend kwam te staan als 'het vluchtelingenprobleem'. Dit alles zou voor mij de daaropvolgende jaren van grote betekenis zijn, de jaren waarin ik opgroeide en waarin ik nog steeds leef.

Bezien in een grotere context was mijn weliswaar groeiende venster op de wereld armetierig; de eerste paar jaar na mijn geboorte probeerde de wereld bij te komen van de desastreuze Tweede Wereldoorlog en

de nasleep daarvan. De slag bij al-Qastal, het bloedbad in het naburige dorp Deir Yassin, de volksverhuizing die volgde op de oorlog... al deze gebeurtenissen in het Palestina van 1947-1949 vallen in het niet bij gebeurtenissen die tien keer zo erg waren, zoals de pogroms en de volksverhuizingen die plaatsvonden na de opdeling van India rond diezelfde tijd. Maar het is nu eenmaal zo dat we geboren worden en opgroeien op minuscule stukjes aarde, zonder oog voor het leed en de standpunten van anderen in onze omgeving, laat staan van de hele mensheid.

Het huis waarin ik opgroeide en waarin ik nog steeds woon stond precies op de grens, vastgesteld na het staakt-het-vuren, tussen het Jeruzalem van Jordanië en dat van Israël. Op latere leeftijd zou ik ontdekken dat de grote Israëlische schrijver Amos Oz, tien jaar ouder dan ik, net iets voorbij die grens was opgegroeid, een paar honderd meter noordwaarts. Begin jaren tachtig zochten mijn vrouw en ik hem op in Arad, een stad in de droge heuvels in het zuiden waar hij vanwege zijn gezondheid naartoe was verhuisd. Ik heb nog altijd het door hem gesigneerde exemplaar van *Hier en daar in Israël* dat we tijdens dat bezoek van hem kregen: een bundel gesprekken die hij had gevoerd met Palestijnen en Israëliërs voorafgaand aan de publicatie van het rapport van de commissie-Kahan over de bloedbaden in Sabra en Shatila, vluchtelingenkampen in Libanon. De Zesdaagse Oorlog van 1967 was alweer vijftien jaar geleden. Sindsdien stond mijn huis niet meer op de grens, maar was het deel geworden van een uitgedijd Israël waarvan de rivier de Jordaan voortaan de oostgrens vormde. Een van de gesprekken in het boek is dat tussen Oz en de jonge Ali al-Khalili uit Nablus op de Westelijke Jordaanoever, die nog nooit een Israëliër had gezien voordat de tanks zijn stad in waren komen rijden. Hij was verbijsterd, vertelde hij Oz, toen op een dag kort na de oorlog iemand zijn zaak in liep en zich voorstelde als een Israëlische zakenman. Een Israëlische 'burger'? Hij had nooit geweten dat er zulke wezens bestonden! Voor hem waren Israëliërs soldaten, politieagenten of bewakers!

Ali, een schrijver en journalist, leerde ik jaren later kennen toen hij als redacteur van de boekenpagina ging werken voor de lokale krant *Fatah* in Jeruzalem. Fatah was ook de naam van de inmiddels grootste Palestijnse verzetsbeweging, die druk doende was haar militaire trainingskampen in Zuid-Libanon op te tuigen en die haar *fedayeen* rekruteerde onder het grote contingent Palestijnen in de vluchtelingenkampen daar. De iconische leider van Fatah was Arafat (Aboe Ammar), en de Israëlische en de buitenlandse pers noemden haar operatiegebied in Libanon vanaf een bepaald moment 'Fatahland'. Vanwege dit Fatahland wilde Ariel

Sharon Libanon binnenvallen, om het te 'ontdoen' van 'terroristen'. Na Arafats vertrek uit Libanon volgden de voormelde slachtingen in Sabra en Shatila, maar ook werd de Israëlische beweging Peace Now opgericht, waar Amos Oz en een fors aantal andere Israëliërs hun 'zionistische thuis' van maakten.

De invasie in Libanon ligt nu zevenendertig jaar achter ons; Peace Now heeft sinds haar oprichting een glorieuze staat van dienst opgebouwd. In het verleden getuigden veel Israëliërs ondanks alle ontwikkelingen nog steeds van een 'bescheiden' zionisme. Het beste bewijs daarvan is wellicht hun pleidooi voor een 'eerlijke afhandeling' van het conflict met de Palestijnen. Maar de situatie werd er gaandeweg niet beter op. De Oslo-akkoorden faalden. Israël hield steeds verbeterer vast aan de in 1967 veroverde gebieden. En de term 'zionisme' stond voortaan alleen nog voor een gedachtegoed dat er naar streefde het hele land te bezetten ten bate van de Joden, en de Palestijnen in politieke zin achter slot en grendel te houden. Was het zogeheten 'bescheiden' zionisme slechts een soort tijdelijke afwijking binnen een verder volledig op expansie gerichte onderneming? Of is Israël een onder grote druk gegroeid organisme waarvan de identiteit steeds aan verandering onderhevig is, was en zal zijn? Het zal niet verbazen dat de visie van Arabieren en Palestijnen op Israël afhankelijk is van het antwoord op deze vragen. Sommigen denken dat de verschillen tussen hen en Israël niet te overbruggen zijn, terwijl anderen nog altijd — of juist pas sinds kort — denken dat er te onderhandelen valt.

Het voordeurconflict en de vragen die ermee gepaard gaan overheersen nog steeds mijn bestaan. Maar het lot wilde dat ik naar buiten zou treden, zodat ik als bijna-twintiger in het Engeland van de jaren zestig belandde. De conservatieve onderwijsinstelling waar mijn vader me naartoe stuurde bezorgde me een soort culturele shock, maar al snel vervolgde ik aan minder conventionele instellingen in Londen en het noorden de voorbereiding voor mijn toelatingsexamens voor de universiteit. Wat ik tot dusver als een conflict 'in onze voortuin' had beschouwd bleek deel uit te maken van een veel grotere naoorlogse wereld waarin van alles veranderde, en waar de echte confrontatie die was tussen enerzijds een revolutionaire ideologie die de bevrijding van de mensheid beloofde en anderzijds een kapitalistisch systeem dat een kleine groep grote rijkdom bood, een systeem dat toen al extra leven werd ingeblazen door een golf van zakelijke ondernemingen die konden opbloeien dankzij de vele investeringen in Europa via het Marshallplan.

De jonge garde waar ik deel van uitmaakte, zag deze nieuwe 'orde' nogal simplistisch als een strijd tussen goed en kwaad. Het grotere politieke plaatje was nog wazig in mijn hoofd, en onder het 'goede' sorteerde ik alles wat zich tegen het establishment keerde: Che Guevara en Fidel Castro, de IRA, nachtclubs in Soho, lsd, de Palestijnse nationale beweging, Mao's Culturele Revolutie, pogingen om Lenin te lezen, *Das Kapital* en Rosa Luxemburg. Het 'slechte' werd vertegenwoordigd door onder meer Lyndon B. Johnson, het zionisme, kapitalisten, het kolonialisme en Zuid-Afrikaans racisme. Ik was me nog niet helemaal bewust geworden van mijn sluimerende behoefte om mijn nationalistische grieven als Palestijn in lijn te brengen met de op klasse gebaseerde of gewoon 'humane' internationalistische slogans die prijken op de spandoeken van de demonstraties waaraan ik deelnam — ofwel: om The Beatles of Jimi Hendrix te rijmen met de fedayeen. Internationalistische slogans als 'Arbeiders aller landen: verenigt u en vecht!' gingen prima samen met zoiets als 'Bevrijd Palestina' en vergelijkbare leuzen, en ik waaide soepel mee met beide winden. Berichten over de onderdrukking van burgers aan de andere kant van het IJzeren Gordijn werden vanzelfsprekend haastig afgedaan als kapitalistische propaganda of als de naweeën van een ziekte waarmee de achterlijke bourgeois behept was, een ziekte die het nieuwe socialistische experiment nog niet helemaal had kunnen genezen.

Destijds leek de sociologie *het* gereedschap te zijn om de wereld om ons heen te doorgronden, en ik liet er in de aanloop naar mijn toelatingsexamens dan ook vakken als natuurkunde voor vallen. Londense cafés — zoals The Troubadour aan Fulham Road — werden drukbezocht door aspirant-intellectuelen en activisten die fel discussieerden over de voors en tegens van Trotski versus Mao, over studentenopstanden in Italië en Frankrijk, Cohn-Bendit en Tariq Ali, en die plannen maakten voor de grote politieke happening van de daaropvolgende zondag. De wereld leek elk moment een grote omwenteling te kunnen meemaken die alles van vroeger van tafel veegde en eindelijk al die nederige aardbewoners de kans bood hun lot in eigen hand te nemen. Uit Parijs kwamen berichten over studenten die universiteiten hadden bezet, fabrieken die tot stilstand waren gekomen, de miljoenen 'arbeiders en studenten' die in mei '68 de straat op gingen, wat De Gaulle ertoe bracht om Parijs voor een paar uur te ontvluchten. Het nieuws vanaf de overkant van de Atlantische Oceaan deed het lijken alsof de kusten van Europa en Amerika bij elkaar kwamen: niet alleen Timothy Leary die met zijn kleine 'chemische fabriek' neerstreek in King's Road, maar ook de manifestaties voor burgerrechten, de moord op Martin Luther King, onlusten op universiteiten,

Woodstock, flowerpower, de rechten van vrouwen en homoseksuelen en nog veel meer. Het leek erop dat nationaliteiten, burgers, kleuren, seksen, religies waren opgegaan in een nieuwe wereldorde die bestierd werd door de havenots van deze aarde — of liever, een nieuwe wereldchaos, die volgens sommigen het voorportaal van Utopia zou blijken te zijn.

De wereld bleek echter veel groter dan universiteiten als de Sorbonne, die van Turijn of de London School of Economics of stadsdelen zoals het West End of de Rive Gauche. Voorbij al die beroering — waaronder het vertrek van Europese mogendheden uit 32 Afrikaanse landen, de afschaffing van de apartheid in Zuid-Afrika en de vrijlating van Nelson Mandela — bleek niet het kapitalisme in te storten, maar de Sovjet-Unie, en liep de Chinese Culturele Revolutie uit op een orgie van geweld. De sixties werden gekenmerkt door het herstel van welvaart in Europa na de oorlog en stijgende besteedbare inkomens voor grotere delen van de bevolking enerzijds, en het utopische gedachtegoed van de jongere generaties en fabrieksarbeiders die na de oorlog van zich lieten horen anderzijds. Maar het was uiteindelijk het diepgewortelde kapitalisme dat het nieuwe tijdperk zou bepalen, gevoed door veel wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen die waren aangejaagd door de Tweede Wereldoorlog en latere conflicten. De Verenigde Naties, de Koude Oorlog, de NAVO, de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, de Wereldbank, kernfysica en commerciële satellieten waren enkele van de belangrijkste mijlpalen van de opkomende orde.

Het begin van de jaren zeventig — in mijn geval vooral gekleurd door mijn verblijf in Oxford maar ook in Londen — smaakte nog een beetje naar vroeger, maar was al zwanger van de toekomst. Het leek erop dat de Britse autoriteiten onrustig werden vanwege bepaalde 'buitenlanders' die aan hun kennisinstututen studeerden; in Cambridge lieten ze uiteraard eerder op Tariq Ali dan op Salman Rushdie, die later bekend zou worden met zijn *Duivelsverzen*. Een van mijn decanen riep me bij zich op het matje en gaf me beleefd maar met klem te kennen dat politiek actieve buitenlanders met argusogen werden gevolgd en dat ik, als ik zo doorging, mijn Britse visum weleens kwijt kon raken. Het was echter eerder de afname van de stroom studentenprotesten dan die waarschuwing aan mijn adres waardoor ik meer aandacht kreeg voor Oxford zelf — overwegend in sociaal maar ook in academisch opzicht (grotendeels dankzij een dosis geluk wist ik eindelijk een voldoende in de wacht te slepen!)

Inmiddels had ik het plan om socioloog te worden overboord gegooid, hoewel ik me de kans niet liet ontglippen om naar Herbert Marcuse te gaan luisteren toen die een lezing kwam geven. Ik begon

mijn aandacht serieus te verleggen naar filosofie, een vak waar ik al sinds mijn jongere jaren belangstelling voor had en aan de hand waarvan ik de antwoorden op een aantal voor mij belangrijke vragen meende te kunnen vinden. Het toeval wilde — er waren geen academische redenen of verklaringen voor — dat mijn belangrijkste mentor bij filosofie, Oscar Wood, in zijn studententijd door zijn docenten aan Oxford als paradepaardje naar voren was geschoven tijdens Wittgensteins enige bezoek aan de universiteit, zoals ik later zou lezen in een boek over de beroemde rechtsfilosoof H.A.L. Hart. Rond de tijd dat Oscar Wood mijn mentor werd had hij nog niet veel geschreven. Ik vermoed dat de Britse universiteiten destijds nog niet besmet waren door het 'publish-or-perishvirus', dat het vroeger volstond om merkbaar slim te zijn, iets wat mijn mentor in diverse opzichten beslist was.

Cambridge kon na de Tweede Wereldoorlog natuurlijk nog een tijd pronken met Bertrand Russell, maar de hoofdredacteur van het fameuze tijdschrift *Mind*, Gilbert Ryle, zat in Oxford. De rivaliteit tussen de twee 'kampen' gaf aanleiding tot 'academisch gekibbel' dat de betrokkenen meenden te moeten uitvechten via de opiniepagina van *The Times*! Achter gedoe over de vraag of een bepaald filosofisch essay wel of niet werd gepubliceerd ging iets veel groters schuil. Wat deed dat soort eclecticisch gekibbel dat zich tot filosofische kringen of zelfs tot 'Oxbridge' beperkte ertoe in een zwaar door de oorlog getroffen land, waar slechts de meest fortuinlijke vijf procent van de jongeren toegang tot een universitaire opleiding had, en waar het hoger onderwijs dringend hervormd moest worden om de praktische uitdagingen waar het land voor stond aan te kunnen pakken? Hadden problemen van metafysische aard in de toenmalige omstandigheden überhaupt nog nut of zelfs maar enige betekenis? In Cambridge was Wittgenstein op zijn eigen wijze deze kwesties aan het uitdiepen, maar in Oxford was men wat dit betreft al wat meer van de samenwerking, met in de voorhoede John Austin, na de oorlog een jonge ster, die het nog ver zou schoppen voordat hij helaas al in 1960 overleed. Natuurlijk was filosofie niet het enige of zelfs maar het belangrijkste vak dat in Oxford of andere plekken waar ik kwam werd besproken of bedreven. Aan het begin van de jaren zestig zagen we de Verenigde Staten voet op de grond zetten in Vietnam, en aan het einde van dat decennium ook op de maan. In de periode waarin ik naar Oxford afreisde hadden techniek, wetenschap en handel de overhand, zoals ik al memoreerde; men probeerde als een bezetene de snelle ontwikkelingen op die vlakken aan de overkant van de Atlantische Oceaan bij te benen.

Ergens rond mijn laatste jaar in Oxford nestelde het idee zich heimelijk in mijn hoofd dat ik mijn aandacht moest richten op het intellectuele erfgoed van de islam. Misschien moest ik de taal van de Koran zelf gaan analyseren? Ik was verliefd op de filosofie waar ik me mee bezighield, maar had het gevoel dat ik het contact met mijn eigen cultuur verloor. Misschien, dacht ik, kon ik op wetenschappelijk verantwoorde wijze in die cultuur gaan graven, daar waar naar mijn inschatting veel niet-aangeboorde intellectuele rijkdom te vinden was. Maar omdat ik al behoorlijk overweldigd was door het filosofische erfgoed van Oxford, zowel in intellectuele als in persoonlijke zin, had het voor mij iets heel vanzelfsprekends om een relatie te krijgen en vervolgens te trouwen met Lucy, de jongste dochter van John Austin, die in Oxford Klassieke studeerde, een studie met veel meer prestige dan mijn Filosofie, Politiek en Economie. Enige tijd daarna zouden we in Harvard belanden, waar ik een proefschrift over Avicenna schreef. Op dat traject was ik beland door een kennismaking, aan het Warburg Institute in Londen, met de van oorsprong Egyptische Abdelhamid Sabra, een oud-student van Karl Popper. We maakten een tussenstop van twee jaar in Abu Dhabi in de tijd van de Jom Kipoeroorlog tussen Egypte en Israël en van het overleg tussen grote oliemaatschappijen en de Golfstaten over wat men 'participatie' noemde: een antwoord op de dreigende nationaliseringsgolf. De Golfstaten begonnen vorm te krijgen, dankzij een grootschalig experiment op het vlak van politieke federatie en staatsvorming. Dubai had toen nog een prachtige haven vol met van die sierlijke dhows, zeilschepen die werden gebruikt om te vissen maar ook om goud uit India het land in te smokkelen. Het emiraat Sharjah had een 'internationale luchthaven' die, bedacht ik weleens geamuseerd, niet groter was dan de inmiddels gesloten landingsstrook in Jeruzalem die tot 1967 'Kalandia Airport' werd genoemd en waarvandaan ik mijn eerste vlucht had gemaakt. Andere emiraten konden bogen op ongerepte natuur en verlaten goudkleurige stranden. Abu Dhabi was toen al de centrale ontmoetingsplek voor Arabieren vanuit de hele wereld, onder wie drie van mijn oudere broers en zussen en veel andere Palestijnen, en daarnaast ook Aziaten van de overkant van de Golf, die er allemaal naartoe gingen om een graantje te kunnen meepikken van de op handen zijnde hoogconjunctuur; het was een veelbelovend land in wording. Wie het vandaag bezoekt ziet niets minder dan een wonder.

Desondanks besloot ik om, zodra een mogelijkheid zich aandienende, mijn studie voort te zetten in de Verenigde Staten, waar Sabra inmiddels een leerstoel wetenschapsgeschiedenis bekleedde aan Harvard. Amerika

is natuurlijk veel groter dan dat stukje oostkust, maar ik beken hier zonder schaamte dat ik opgewonden was toen het vliegtuig in Boston landde. En als buitenlander die in Engeland gewend was geraakt aan rassendiscriminatie vond ik het zalig om me in een Engelstalig land welkom te voelen! (Vele jaren later las ik geamuseerd in een boek van Amartya Sen dat een immigratiebeambte op het vliegveld Heathrow ervan uit was gegaan dat de eerbiedwaardige professor na zijn landing in Londen aan de Universiteit van Cambridge als butler aan de slag zou gaan!) Het bleek een verrijkende ervaring te zijn, mijn studie aan Harvard indertijd, heel wat anders dan mijn eerdere studentenbestaan in Engeland, veel serieuzer en zelfs zakelijker: Harvard-studenten leken geen belangstelling te hebben voor maatschappelijke kwesties, laat staan voor 'de wereldproblematiek', en wekten de indruk dat ze zich al tijdens hun studie vooral wilden verzekeren van de beste baan.

In de loop van 1974 waren Nixon en Watergate al geschiedenis, en het presidentschap van Gerald Ford had weinig spannends te bieden, vooral niet in vergelijking met dat van Jimmy Carter, zijn opvolger. Jimmy Carters benoeming tot president (we waren er via de tv getuigen van) was op zich al een opwindende gebeurtenis; er werd enthousiast gebruikgemaakt van Hollywoodachtige beeldtechnieken. Maar de nieuwe, Democratische president was ook om andere redenen enerverend; een van de eerste dingen die hij na zijn benoeming deed was een generaal pardon uitvaardigen voor dienstweigeraars uit de tijd van de Vietnamoorlog. Ook boog Carter zich korte tijd na zijn benoeming over het conflict in het Midden-Oosten, met als resultaat vrede tussen Egypte en Israël. De Arabische wereld was niet blij met die doorbraak, en vooral de Palestijnen betoonden zich onttemd. Toen ik vele jaren later het onderwerp aansneed bij Arafat, gaf hij te kennen — hij besprak dit soort gevoelige thema's met de grootste voorzichtigheid — dat hij met Sadat zou zijn meegaan naar het overleg in Camp David als zijn directe omgeving en achterban niet zo veel druk op hem hadden uitgeoefend om zich afzijdig te houden. Tot op de dag van vandaag vraag ik me af of zijn toenmalige behoedzaamheid — gesteld dat hij de waarheid sprak — moet worden gezien als een mislukking of een succes uit zijn beleidsperiode; misschien had hij moeten opstappen als leider van de Palestijnen als hij was meegegaan met Sadat, en zou de Palestijnse nationale beweging als gevolg daarvan sowieso buiten het vredesproces zijn gehouden. Omdat hij aan de macht bleef, kon hij deelnemen aan een vredesoverleg toen dat misschien veel meer opportuun was, zoals in Oslo. Wie er zoals ik van uitgaat dat Arafat hoe dan ook een deal met Israël wilde sluiten, zou

kunnen concluderen dat zijn terughoudendheid in 1978 van een goed ontwikkeld politiek instinct getuigde.

Tijdens mijn verblijf in de Verenigde Staten had ik niet heel veel aandacht voor de politieke verwickelingen in mijn land van herkomst. Ik dook in Middeleeuwse filosofische teksten onder leiding van Muhsin Mahdi en Abdelhamid Sabra, bestudeerde Frege met Willard Van Orman Quine en woonde colleges bij van onder anderen Robert Nozick en Martha Nussbaum. Ik had weinig tijd en ruimte in mijn hoofd om serieus na te denken over de thuissituatie. Mijn ouders zaten er middenin; mijn vader trad inmiddels op de voorgrond als publieke figuur en sprak met Israëlische en buitenlandse politici die op bezoek kwamen, en mijn moeder ging in gesprek met demonstranten en familieleden van gevangenen. Maar toen ik hoorde dat de uitgeweken, zeer ervaren Palestijnse literatuurwetenschapper en historicus Walid Khalidi langskwam op Harvard voor een lezing over zijn essay 'Thinking the Unthinkable' uit 1978, waarin hij liet weten een voorstander te zijn van onderhandelingen tussen de PLO en Israël over een kleine Palestijnse staat, raakte ik zo geïrriteerd dat ik per se zijn lezing wilde bijwonen. Destijds was de Zesdaagse Oorlog van 1967 in mijn beleving niet zo dramatisch voor ons Palestijnen, maar had die een perfecte situatie opgeleverd waarin Israëliërs en Palestijnen eindelijk in een onverdeeld land konden samenwonen als gelijken, zonder verwijzingen naar religie, etniciteit en dergelijke. Ik begon te twijfelen tussen nationalisme en een seculier politiek bestel waarin mensen als gelijken konden wonen, gewoon, omdat ze net als iedereen mensen waren, en die twijfel zou nog wel even voortduren. Pas later, toen ik Harvard verliet om te gaan doceren op de Westelijke Jordaanoever, kwam er een einde aan mijn verwarring en was ik — in elk geval een jaar of twintig lang — voorstander van een tweestatenoplossing. Maar zo ver was het dus nog niet.

Sadats historische bezoek aan de Israëlische Knesset in 1977 wekte de woede van de Palestijnen, onder wie mijn vader, die het als een klap in het gezicht van ons volk beschouwde, als een blijk van minachting voor de Palestijnse zaak waarmee Sadat de bewoners van de bezette gebieden bij voorbaat al bestempelde tot tweederangsburgers. Ik daarentegen, die vanuit de Verenigde Staten getuige was van zijn toespraak, was hevig gefascineerd, alleen al vanwege de constatering dat één persoon de hele geschiedenis kan veranderen.

In diezelfde periode verschenen er twee boeken waaruit — in een heel andere setting — dit dilemma van conflicterende invalshoeken sprak: *Orientalisten* van Edward Said en *Hagarism: The Making of the Islamic World* van Michael Cook en Patricia Crone. Het eerste boek was een

kritische lezing van een complete tak van de westerse wetenschap die in de moderne tijd oog kreeg voor de intellectuele rijkdom van de vroege islamitische wereld. En het tweede boek, over het ontstaan van de islam, kon moeiteloos worden beschouwd als een typisch voorbeeld van het soort werk dat door Said bekritiseerd werd. Toch kon ik me niet aan de indruk onttrekken dat de Arabische wereld schatplichtig was aan de vroegere wetenschappers uit Duitsland en elders die waren begonnen veronachtzaamde manuscripten 'op te diepen' uit het verleden, en zo de weg hadden geëffend voor een hedendaagse opleving van onderzoek naar de islam, ook al namen sommige oriëntalisten een arrogante houding aan en werden ze vaak gedreven door politieke motieven. Zelf was ik tenslotte voor mijn proefschrift ook aan het neuzen in een paar van die teruggevonden manuscripten. Was de wereld echt zo zwart-wit? Zonder veel moeite constateerde ik vanuit mijn bredere perspectief dat verhalen die in de eerste respectievelijk de derde persoon zijn geschreven veel van elkaar kunnen verschillen, dat ze sterk gekleurd worden door de omstandigheden waarin de verteller schrijft of door diens politieke overtuigingen. Van deze tegenstelling werd ik me voor het eerst bewust vlak na 1967, toen ik over de muur rond onze achtertuin sprong die altijd de grens had gevormd van een niemandsland dat ons scheidde van de orthodox-joodse wijk van West-Jeruzalem. Behoedzaam, stap voor stap, liep ik naar de overkant, waar ik me omdraaide en naar ons huis daar aan de oostkant keek, om te zien wat de 'vreemde wezens' zagen die ik altijd naar mij zag kijken wanneer ik naar hen keek. Het was het eerste van veel 'uitstapjes' die ik naderhand nog zou ondernemen, vele reizen naar het territorium van mijn vijand. Het is een reis die we allemaal dagelijks zouden moeten maken, vind ik nog steeds, zelfs met onze naasten.

Pas toen ik in de zomer van 1978 eindelijk terugkeerde naar huis — mijn hoofd nog vol eclecticische filosofische ideeën — viel 'mijn wereld' bijna volledig samen met 'thuis'. Ik zal niet ontkennen dat ik er af en toe van droomde — voor en na dat moment — om in een huisje in de Cotswolds te gaan wonen en dan te doceren aan de Universiteit van Oxford, of om een prettig leventje te leiden als docent aan een of ander *liberal arts college* in de Verenigde Staten. Maar ik heb nooit serieus getwijfeld of ik na mijn studietijd wel moest terugkeren naar huis om 'mezelf in te zetten voor het onderwijs van mijn minder fortuinlijke landgenoten', zoals ik deze stap tegenover mezelf verantwoordde. Nog steeds denk ik dat het de juiste beslissing was, hoewel die misschien eerder werd ingefluisterd door een diepe psychologische en misschien zelfs laffe behoefte om terug te keren naar de veiligheid van de moederschoot, als

het ware, dan door iets verheveners. Algauw zou het gedaan zijn met dat onderbewuste verlangen naar een prettig leventje, afgeschermd van de echte wereld, met een keurig afgebakende academische carrière. In plaats daarvan belandde ik op een campus die zinderde van de politiek, waar studenten zich niet zozeer als wetenschappers in wording zagen maar als burgersoldaten die vóór alles de bezetting van hun land door de Israëliërs moesten bestrijden. Binnen de kortste keren waren de rollen omgedraaid en bevond ik me niet meer in de positie van docent maar in die van student, terwijl mijn studenten in mijn bijzijn in intellectuele en praktische zin optraden als morele boodschappers. In zekere zin waren de jaren tachtig op de Westelijke Jordaanoever en in de Gazastrook een gevaarlijker herhaling van de 'sixties' elders. Opnieuw kwamen mensen in verzet tegen politieke en sociale onrechtvaardigheid, maar de prijs die ze er vaak voor moesten betalen was veel hoger dan ik me ooit had kunnen voorstellen: geslagen, gevangengenomen of neergeschoten worden. In de collegezaal kwam een discussie over de 'Melische dialoog' van Thucydides probleemloos op gang, want de studenten identificeerden zich als vanzelf met de bewoners van het Griekse eiland Melos, die net als zij vonden dat ze recht hadden op vrijheid onder een militair regime waarvoor alleen de bevelen die het leger uitvaardigde telden. Als vanzelf discussieerden we over de vraag wat het betekent om een vrije wil te hebben, want de ene na de andere student stond te springen om uit persoonlijke ervaring te getuigen hoe men weerstand kon bieden aan de lichamelijke en geestelijke martelingen waarmee de ondervrager informatie wil loskrijgen. Mijn studenten waren helden. Veel later, na de Oslo-akkoorden van 1993, zouden velen van hen aan het roer van een politieke partij staan of een belangrijke functie bij de Palestijnse overheid bekleden. Sommigen van hen kwijnen echter nog altijd weg in de gevangenis, zoals Marwan Barghouti.

Sharons succesvolle inval in Libanon, waarmee hij 'Fatahland' en het Palestijnse nationalisme van de kaart wilde vegen, gaf de verzetsbeweging in de bezette gebieden paradoxaal genoeg juist een enorme groeispurt. Het vuur werd aldoor verder opgestookt door de groeiende kritische studentenpopulatie aan universiteiten op de Westelijke Jordaanoever en in de Gazastrook. Israël probeerde de beweging de kop in te drukken door nieuwe militaire acties, maar die leidden tot nog weer meer verzet, en uiteindelijk tot de eerste intifada, de meest omvangrijke uiting van burgerlijke ongehoorzaamheid sinds de bezetting van 1967. Het was een unieke opstand, die de eerste twee jaar stap voor stap op twee elkaar aanvullende manieren vorm kreeg. De eerste manier was door zo veel

mogelijk burgers 'los te koppelen' van het twintig jaar oude bestuurlijke stelsel van de bezettingsmacht. Mensen gaven de brui aan administratieve functies die het Israëliërs leger in het leven had geroepen om zijn beleid te ondersteunen, ze stopten met het betalen van belasting, negeerden vergunningen en bevelen, stopten met werken op bouwplaatsen en voor bedrijven in Israël. De tweede methode was dat de Palestijnen steeds meer aan zelfbestuur gingen doen, op alle vlakken, van huisvuilinzameling tot gezondheidszorg. In algemene zin streefden we ernaar ons bestaan als burgers in politieke en economische zin los te weken van het Israëliërs gezag, om uiteindelijk, gaandeweg, de onafhankelijkheid te kunnen uitroepen. De meesten van ons gingen ervan uit dat we zo een tweestatenoplossing met Israël konden afdwingen.

Ik weet nog dat ik indertijd deze collectieve krachtsinspanning beschouwde als de meest tastbare ervaring van het fenomeen 'revolutie voor en door het volk' dat in veel geschiedenisboeken wordt beschreven. Iedereen nam er op eigen wijze aan deel, en elke familie deelde in het leed, had haar eigen aandeel gewonden, doden en gevangenen. Stakingen, demonstraties en protestmarsen waren aan de orde van de dag, waarna de bezetter zijn leger dorpen liet binnenvallen, een avondklok invoerde en overheidsinstellingen sloot. Ik gaf colleges buiten de campus, en omdat we verwachtten dat onze persinstellingen het zwijgen opgelegd zou worden richtte ik met een netwerk van collega's een 'meldkamer' in, die zo veel mogelijk gebeurtenissen moest vastleggen die plaatsvonden in de bezette gebieden. Op de negende van elke maand bracht de clandestiene leiding pamfletten uit met daarop een politiek statement en een schema van ondermijnende activiteiten voor de bewoners in hun respectieve regio's. Vooral de morele en de politieke boodschap van deze intifada en, daarna, de val van Irak tijdens de eerste Golfoorlog droegen bij aan het succes van James Baker — de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken — tijdens de conferentie in Madrid in 1991, toen het zogeheten 'vredesproces' aanving. Een tweede etappe van dit proces waren vervolgens gesprekken in Washington, en het werd afgerond met de Oslo-akkoorden. Het zal niet echt verbazen dat ik op mijn 'intellectuele reis' door de jaren tachtig volledig vast kwam te zitten in mijn politieke omgeving, die me ervan overtuigde dat zelfs de meest simpele rechten voor de bewoners alleen konden worden afgedwongen door ons te ontdoen van de bezetters. De tweestatenoplossing kwam me daarom gaandeweg zowel vanzelfsprekend als noodzakelijk voor. Na een kort verblijf in een gevangenis raakte ik betrokken bij de praktische en politieke ondersteuning van de vredesbesprekingen.

De twee daaropvolgende decennia zette ik mij in om een universitair instituut in Jeruzalem op te richten, terwijl ik de Oslo-akkoorden langzaam een dode letter zag worden. Al die tijd bleef ik hoofdzakelijk gericht op mijn thuissituatie en op de vraag hoe de rechten van ons, Palestijnen, konden worden gewaarborgd. Overal op aarde vonden belangrijke gebeurtenissen plaats, zoals de val van het IJzeren Gordijn en de 'intifada's' die door de voormalige satellietstaten van de Sovjet-Unie raasden, gevolgd door heftige politieke conflicten en veranderingen. De Arabische Lente, in Tunesië begonnen, en de opkomst van de atavistische militieën in Irak en Syrië, de val van de Egyptische president Hosni Moebarak en de langdurige oorlog in Jemen, de Brexit en de verkiezing van Trump: al deze gebeurtenissen hielden me minder bezig dan de vraag hoe wij Palestijnen onze identiteit en ons erfgoed kunnen behouden en als gelijkwaardige burgers in ons land kunnen wonen. Nu Israël zijn zeventigste verjaardag achter de rug heeft, gaat de 'Palestijnse reis' in dit land door, net zo onzeker van zijn koers als bij de geboorte van Israël. Net als vroeger is het niet duidelijk of we onderweg zijn naar een onafhankelijke staat of juist naar een eenstaatoplossing, een vorm van apartheid waar beide partijen wel gelijke rechten hebben in het door hen bestreden land. Bood het wereldtoneel ooit nog minder zekerheid dan nu?

Waarschijnlijk niet. Op het journaal zie ik de protesten van de 'gele hesjes' in Frankrijk, ik hoor en lees over een kapitalisme dat er niet in slaagt de groeiende kloof tussen rijk en arm te verkleinen, peins over de financiële aardbevingen die onlangs het kapitalistische systeem troffen en dat vermoedelijk zullen blijven doen. Nu dit alles ook nog eens gepaard gaat met de terugkeer van een populistisch chauvinisme dat probeert de menselijke harmonie te doorbreken, vraag ik me als vanzelf af of we ons misschien weer in onze beginsituatie van de jaren zestig bevinden, toen alle onrechtvaardigheid wereldwijd een brede tegenbeweging over zichzelf afriep. Omdat ik niet weet waar de samenleving op enig moment *echt* naar onderweg is, even los van de vraag waar die naartoe *lijkt* te gaan, blijft het verleden waar ik deel van uit heb gemaakt net zo frustrerend ondoorgrondelijk als de toekomst. Het doet er niet toe hoe vast of slap de grond onder mijn voeten op enig moment voelde, als die achteraf in het luchtledige blijkt te hebben gezweefd, zoals ook nu het geval is. Als aardbewoner zou ik dit nochtans geen verrassende constatering moeten vinden.

Vertaling Joris Vermeulen